

Det äldsta Göteborgs roteindelning

Förkortad version av en artikel tidigare publicerad i *Stadsbor i gångna tider*, Sveriges Släktforskarförbunds årsbok 1989, sid. 147-164.

Ebbe Linde har i sin bok om Göteborg lämnat en målande beskrivning av hur det gick till, när Gustaf II Adolf valde platsen för det nya Göteborg, som han långt innan Sverige återfick Älvsborgs fästning hade bestämt sig för att grunda. När hans ögon föll på den fuktiga, sankta strandängen mellan bergsknallarna vid Göta Älvs mynning och såg, hur en av hans drabanter klafsade omkring i gytjtjan mellan grästuvorna, frågade han sina följeslagare, om där inte var alldeles för blött. En av dessa, Johan Pedersson Schult (efter adlandet Johan Adler Salvius), som hade studerat stadsbyggnadskonsten i Holland, svarade då: ”Det tror jag inte alls, Eders Majestät. Man kan påla. Och man kan dränera. Jag föreslår, att man avstår från att gräva någon utvidgad hamnbassäng här nere mellan bergen och i stället lägger en bred kanal rakt in över gräset och kanske en tvärkanal, som går ut på andra sidan det lilla berget. Det suger upp vattnet och båtarna ligger minst lika bra. Så kan man bomma för kanalmyningarna också, nattetid och i krig.” Och så blev det fast modifierat. Man grävde en bred hamnkanal och två mindre tvärkanaler. Båda två hade man tänkt låta sträcka sig på båda sidor om ”Stora hamnkanalen” men det var genomförbart blott, när det gällde östra lilla hamnen. Den västra hamnkanalen fick blott en sydlig arm. Den tilltänkta nordliga armen omintetgjordes genom att man stötte på en från Kvarnberget utgående bergsrevel, som man med den tidens teknik inte kunde forcera. Så kom det sig att ”staden inom vallarna” kom att bestå av fem främ varandra skilda stadsdelar, kallade ”kvarter” – en beteckning, som tyvärr associerar till de mindre stadskvarter, ”Bokhållaren”, ”Frimuraren”, ”Värnamo” och allt vad de under senaste seklet döpts till. Dessa oftast rektangulära småkvarter uppstod mellan de raka gator, som redan var av myndigheterna utritade i den på förhand av Kungl. Maj:t fastställda (troligen av Hans Fleming uppgjorda) ”rutnätsplanen” för Göteborg, en stadsplan, kallad ”Kungl Maj:ts dessein”, som det var förbjudet att bryta genom självvåldiga tomtgränsändringar. Den som vill fördjupa sina kunskaper om hur Göteborg (och andra städer) fick sin äldsta stadsplan, vilken fortfarande präglar Göteborg utseende ”innanför vallgraven” kan jag hänvisa till Albert Lillienbergs ”Stadsbildningar och stadsplaner”, utkommen 1928 i anslutning till 1923 års försenade 300-års jubileum.

Hur såg stadens äldsta, av Kungl Maj:t fastställda dessein ut? Bengt Wilhelm Carlberg kommer med följande klagolitanian i en skrivelse, som förvaras bland Göteborgs årshandlingar december 1733 (EIIb:11): ”Hwad eljest beträffar, at Herr Cammereraren finner nödigt att hafwa en accurat Tomptlängd öfwer hela staden, så är sådant både nyttigt och angelägit, men då borde man föruth hafwa en riktig Charta öfwer alle stadsens Tompter at inhämta deraf hwar och en Tompts rätta storleek, en sådan Charta lærer wid stadens foundation utan all twifwell warit författat öfwer Tompterna utj hwart qwarter särskilt men densamma är kanhända gångit förlorat, när det brände på Rådhuset och nu finnes icke det ringaste anledning, hwaraf man med trygghet seija kan huru stoor en eller annan Tompt effter förra indehningen wara bör, det är nog troligen att när stadens qwarter blifwit utstakade, har hwart qwarter warit indellt utj lijke stoore Tompter, dock så att det ena qwarteret el. gatan fått större eller flere Tompter än det andre men sedermera har igenom hwarjehanda ändring, Eldswådor och annat denna regularitet aldehles kommit at rubbas etc”.

Det är klart, att en sådan karta, som Bengt Wilhelm Carlberg klagar över att den saknas, borde innehålla ordentligt utsatta mått på vars och ens tomtinnehav i fot eller alnar. Hans företrädare, brodern Johan Eberhard Carlberg, han själv och hans efterträdare, gjorde planmässiga uppmätningar av (små)kvarter efter (små)kvarter i avsikt att dessa sedermera skulle sammanställas till en tomtkarta över Göteborg, något som vi inte fick förrän genom H. Hallbergers ”Tomte-Chartebok av 1810”. Kartorna över kvarteren förvaras nu på Göteborgs Stadsarkiv.

Men jag tyckte i alla fall att det var synnerligen värdefullt för mig, när jag på Krigsarkivet hittade en ”Charta öfwer alle stadsens Tompter”, som man där daterat till 1650 med frågetecken. Det är utan tvivel en karta, som är äldre än så, måhända den karta eller en kopia därav efter vilken stadens tomter utdelades. Äldern

framgår bl.a. av att någon plats för Kristine kyrka icke är utmärkt och att man uttritat ett bostadsområde mellan Gustavi kyrka och Korsgatan, något som planerats men som aldrig kom till utförande, vilket däremot bostadsområdet mellan kyrkan och Västra Hamnen gjorde. (Krigsarkivet har märkt kartan med ”Kartong 285” och XV:v 1.)

Jag har redan i en artikel ”Kvarteret Artilleristallet fram till branden 1804”, Göteborgs Hembygdsförbunds skriftserie XX, 1986, berättat om denna karta. I artikeln redogör jag också för en del andra fakta, som jag här framlägger på nytt eftersom läsekretsen är en annan och de behövs för förståendet av mitt arbete med roteindelningen. Jag berättade där om att jag också genom numreringen på denna karta kunde få bekräftelse på att den var mycket äldre än Krigsarkivet hade gissat. I H. Frödings ”Berättelser ur Göteborgs äldsta Historia” finns mellan sidorna 144 och 145 en skiss över ”Några dels bebyggda, dels obebyggda tomter mellan Holländaregatan och S:t Johannesgatan (nuvarande Södra Hamngatan) jämte en över Carl Bocks tomt tagen olovlig gång”.

Dr Maja Kjellin har i sin bok om Kvarteret Frimuraren placerat dessa tomter i det kvarteret medan Carl Bocks tomt i själva verket låg i kvarteret Kommersrådet väster därom och motsvarade nummer 5.36 på 1790 års karta. Skissen förvaras på Riksarkivet (Städernas akter, Göteborg III, vol. 17) och var ritad för att tillsammans med det bilagda köpekontraktet belysa ägotvisten. Den till Bock försålda tomten betecknades i kontraktet med numret Litt A. num 55 – helt i överensstämmelse med numreringen på den ovan beskrivna kartan på Krigsarkivet. Kartan bör alltså ha ritats före 30 april 1629, då Carl Bock och Jacob Herwegh underskrev köpekontraktet. – Kartan ger inga mått på tomtstorlekarna utan är en förhandsskiss före uppmätning.

Tre av storkvarteret låg alltså söder om Stora hamnen:

”Första kvarteret” låg väster om västra lilla hamnen

”Andra kvarteret” mellan västra och östra hamnarna

”Tredje kvarteret” låg öster om östra lilla hamnen

De två övriga låg norr om Stora hamnen:

”Fjärde kvarteret” öster om östra lilla hamnen och

”Femte kvarteret” väster därom.

Vid de jättebränder, som drabbat Göteborg visade det sig att kanalerna fungerade som effektiva brandgator mellan de fem stadsdelarna. Vid dessa bränder försvann inte bara kartmaterial utan också annat viktigt arkivmaterial. Tredje kvarteret ödelades vid nyåret 1669 och till största delen den 2–3 mars 1792. Nordstaden (alltså fjärde och femte kvarteren) brann ned den tionde maj 1669 – endast Kronhuset skonades. I februari 1690 härjades stadens arkiv i rådhuset av en brand. 1746 förstördes Tyska kyrkan, kommendantshuset, stadens barnhus och 196 privathus. Kvarteren runt Tyska kyrkan eldhärjades på nytt 1758. Det centrala och viktiga andra kvarteret brann 1721 och 1802. Kvarnbergets fattigkvarter eldhärjades 10 april 1793 och 1801, Otterhällans 1804. Osv.

Tidigt på 1600-talet fördes i domkyrkoförsamlingen dop-, vigsel och begravningsböcker – en rest finns kvar från åren 1669–1671. Sviten av dylika anteckningar börjar numera först 1762. De s.k. personalförteckningarna – en motsvarighet till andra församlingars husförhörslängder – börjar för domkyrkoförsamlingens del först 1818, Kristines motsvarande längder 1812.

Det är emellertid icke brändernas fel, att Göteborg saknar mantalslängder för hela perioden 1656–1817. Härmed förhåller det sig enligt f.d. landsarkivarie Gösta Lext i hans bok om mantalslängderna sålunda: Gustaf II Adolf införde en ”kvarntull” för att möta det stegrade inkomstbehovet i samband med trettioåriga

kriget. Denna kvarntull skulle erläggas av samtliga stånd och utgick med en viss avgift för varje förmald tunna säd. Den skulle uppbäras antingen av kvarnägarna eller av särskilda uppbördsmän. De som ägde handkvarnar skulle på förhand uppgiva, hur mycket de ämnade mala och sedan betala kvarntull för detta belopp. Men dessa självdeklarationer var i myndigheternas ögon icke tillräckligt ärliga. För att förhindra skatteflykten förbjöd man i december 1627 handkvarnarna. Prästerna och böndernas erbjöd sig att betala en viss avgift för varje hushållsmedlem över 12 år, om de i gengäld fick behålla sina handkvarnar. Detta ledde till att kvarntullen i hela riket ersattes med denna personella penningavgift Förteckningarna, som uppgjordes över rikets invånare över 12 år kallades först ”kvarntullsmantalslängder”, sedan enbart ”mantalslängder”.

Eftersom ganska många personer underlät att betala mantalspenningen uppstod krav på att man skulle återinföra kvarntullen. Riksdagen 1655 beslöt att kvarntullen skulle återinföras i Sveriges folkrikaste städer Stockholm, Uppsala, Göteborg. Åbo, Kalmar, Linköping och Västerås. Sedan städerna hade besvärat sig över den dryga kvarntullen återinförde3s mantalspenningen efter 1660 i alla städer utom Stockholm och Göteborg. Senare infördes kvarntull också i Karlskrona. Vid 1810 års riksdag upphävdes kvarntullen i städerna Stockholm, Göteborg och Karlskrona samtidigt med lanttulls- och accisavgifterna (Kungörelse den 30 nov. detta år). Kvarntullen ersattas av mantalspenningar.

Göteborg blev alltså utan mantalslängder efter 1655. Längderna 1637–55 förvaras i Älvsborgs läns arkiv och är indelade i 28 rotar.

För stadsforskaren följer sedan en period 1656–63, då hon får använda sig av kontributionslängder. De finns i en maskinskriven utgåva på Göteborgs landsarkiv. De båda första listorna – för 1656 och 1657 på våren – är indelade i 28 rotar, vilket man tydligen fann opraktiskt, eftersom man sommaren 1657 övergick till ett 16-rotars system. Det finns även en höstlista för detta år. Efter 1663 följer två personlängdslösa år.

Naturligtvis är jag varken den enda eller första som har försökt klarlägga Göteborgs äldre tomthistoria. Dr Maja Kjellin har nedlagt ett berömvärt men icke alltid tillförlitligt arbete på beskrivningar främst av högre ståndskvarteret i andra kvarteret. Medvetet har jag sökt undvika att ta del av hennes forskningar för att stå på egen säker grund. Hon redovisar ingenstans för sina källor. Möjligen kan hon liksom jag ha funnit vägledning i Wilhelm Bergs stora samling ”Anteckningar om Göteborgs husägare och tomter”, som föreligger i handskrift på Göteborgs Universitetsbibliotek men vars tomtnummering är helt obegriplig. Jag vet däremot att Dr Kjellin liksom jag flitigt rådfrågat samme författares ”Genealogiska anteckningar om Göteborgssläkter”, som med tillhörande register finns på landsarkivet i Göteborg. Hon har i stort sett undvikit 1600-talet och jag 1800-talet. Genom sin byggnadsantikvariska kunskap lämnade hon även intressanta beskrivningar av husen. För de tidsperioder jag redovisar för saknas tyvärr såväl beskrivningar som avbildningar nästan helt på grund av bränderna.

Från början var det inte min mening att ge mig in på mera omfattande Göteborgsforskningar. Jag fann av en händelse på landsarkivet en i tio rotar indelad krigskontributionslängd från 1675 och tänkte att det kunde vara roligt att ge ut den med kommentarer. – 1671 hade man övergått till ett tirotarssystem. Bytet till 10-rotarssystem avspeglar sig i Göteborgs resolutionsböcker på följande vis:

Anno 1671 den 10 juni: ”Samma dag systerade sig wid Bakugnstaxeringens företagande af dhe 24 Anders Hansson, Johan Pedersson, Casper Schröder Skreddare, Berge Jonsson Snickare och Erich Andersson Båtakarl. Hwilkom ärendet tillkennagafs. Jemwäl ock huru senaten hafwer funnit rådsamt och beqwemligare att reducera rooterne från sexton till tio.”

Dessa tio rotar har i tur och ordning fått namn av de tio parallella från öster till väster gående gatorna från Vallgatan till Klädespressargatan. Var och en omfattar utom sin huvudgata också tvärgatorna fram till huvudgatan söder därom. Det är ett enkelt system som har använts ända fram till våra dagar.

I citatet ovan omtalas bakugnstaxeringen. Jag knuffades vidare mot det spindelnät av arbetskrav, som Göteborgsforskningen kom att innebära för mig, när jag på Riksarkivet fann en serie bakugnslängder för Göteborg 1673–1681 och som var uppställda på samma sätt som krigskontributionslängden. Sedan hittade

jag bakugnslängder på Göteborgs landsarkiv i stadens räkenskapsböcker för perioden 1666–72 – de äldsta indelade i 16 rotar.

Vad bakugnspenningarna beträffar så kallar Nordisk Familjebok dem ”en skatt för rättigheten att begagna bakugn” och fortsätter: ”Den lades 1622 på städernas invånare och uttogs årligen efter en efter stånd och förmögenhet graderad skala. Bakugnspenningarna avskaffades 1747 men den beskattning av brödförbrukningen, som den representerade, fortfor i den samma år påbjudna husbehovsaccisen”.

I Jönköpings historia (sid 140, del II) har jag funnit följande upplysningar om denna skatt:” I alla städer skola av myndigheterna förordnas vissa bagare och ingen skall i städerna något bröd till salu baka eller falt hålla, vare sig hvete eller rågbröd, grannt eller groft, utan rätta bagare. De skola gifva accis. För en ugn, hvare kan bakas en tunna mjöl om dagen, skall gifvas 4 öre hvar söckendag om året. Är ugnen större skall gifvas mera. Borgerskapet och andra, som i städerna bo, skola betala 6 daler om året för en ugn hvare bakas allehanda bröd men 6 mark för en ugn, hvare endast spisbröd bakas. Den ugn, för hvilken ingen accis gifves skall nedslås. Hvert fjärdedels år skola tillsyningsmän hålla rannsaking om, huru många bakugnar i staden hållas. Bötesstraff stadgas för dem, som begagna falsk vikt eller blanda krita i mjölet”.

”Historisk statistisk beskrifning öfver Göteborg” (C.F. Arfwidssons förlag, Göteborg 1860 sid 113) omtalar att enligt resolution i Kammarkollegium den 23 juli 1661 skulle Göteborgs stad ha rätt att uppbära halva bakugnspenningarna och en tredjedel av brännvinsaccisen. Samma bok (sid. 144) ger mig också bevis för att det inte enbart är min bristande flit, som gjort, att jag hur jag än letat och frågat på arkiven icke har funnit ytterligare bakugnslängder utöver dem från perioden 1666–81: ”Vid det förhållande, att samlingarna i kammararkivet af huvudböcker för de s.k. småtullarna är i hög grad ofullständiga, och att Räkenskaper rörande dessa skatteintrader således saknas för långa tidrymder, kunna kommitterade (till undersökning av grunderna för städernas beskattning), hwad Göteborg angår, endast för nedannämnda år angifva förhållandet med mera nämnda tullar.” (Så nämner man bakugnspengar 1671, 1688, 1697, 1705 (sid 144-146). 1977 skrev jag till kammarkollegiet och efterfrågade bakugnslängder och fick av byråassistenten Faith Ell svaret ”Något spår av bakugnslängder i kollegiets arkiv har jag icke återfunnit”. Så hänvisade hon till Almquists Göteborgs Historia II:471, som omtalar bakugnslängder för åren 1680, 1681, 1685, 1690, 1697, 1700, 1705, 1710 och 1712.” Var dessa förvaras kunde jag dock icke upptäcka (möjligen i städernas Akter i Riksarkivet?). – Där hittade jag de första men inga fler.

För 1670-81 har jag i Gustavi kyrkoarkiv funnit ”tomtöreslängder” för hela fästningsstaden, såväl för svenska som tyska församlingarna. Tomtöresavgifterna användes för att betala präster och skolpersonal i den församling tomtägaren (eller tomtarrendatorn) tillhörde och vars kyrka han och hans familj besökte. För tiden 1682–95 saknas varje form av kända och tillgängliga personlängder men 1696 börjar en obruten svit av tomtöreslängder i stadens huvudräkenskapsböcker. Att just 1696 är det år de nya tomtöreslängderna börjar, följer av nedanstående:

Biskop Johannes Caspari Poppelman brukade allt som oftast krävas på tomtöre och sammanskott med hot av stadens betjänter om exekution, om han inte betalade. Han klagade den 11 dec. 1715 för magistraten och hänvisade till den skattefrihet, som det andliga frälset åtnjöt i likhet med det världsliga. Han fick av magistraten det ampra svaret:

”Hwad tomtörena beträffar, så hafwa de i föllie af stadens privilegier 30 art. 1621 och strax efter dess foundation blivit pålagde alle tompter i hela staden som i Stockholm och åtskillige andre städer brukeligt är och waret hafwer, hwilket Anno 1639 den 27 Aprilis af Höga wederbörande confirmerat är emot dem, som sig då deröfwer beswärade, hwaröfwer Hans högst sal. Kungl. Maj:t jembwäl sedermera Anno utj dess Magistraten 1695 allernådigst meddelte Reglemente och bokhållare Instruction således förordnat hafwer, hwilken afgiffit har sin *beständighet wed sielfwe grunden eller tompthen* [kursiverat av mig liksom årtalet 1695] ewad ändring sig med Possessorerna och äganderne tilldraga och förelöpa kunde genom köp, skiffte, arf eller andra mutationer, warandes *ingen därifrån befriat eller eximerat*, som någon sådan egendomb besitter, adel, prästerskap, Cronobetienter eller Borgare, uthan alle i gemehn den gravationen, såsom ett onus reale underkastade, undantagandes Konungens eget och andre Stadens Publiquee huus”.

Man påpekade att det hus biskopen bebodde var hans eget privata och icke ett ämbetshus. Man ville till biskopens underrättelse anmäla, att då sådana tomtören lämnades obetalta i några år, så ”blifwa intet allene det 1,2,3,4 och 5te åhrens tomtören hwar efter annat förhöjde till $\frac{1}{4}$ mehra, uthan det 6te åhret gården med all der warande åbyggnad, staden utan någon lösen tillfallen, som bredare kam inhämtas af de deröfwer i Stockholm skedde åtwarningar och Publicationer af åhr 1700 och 1706.”

Biskopen fick också upplysningen att *sammanskottspenningar* hade alla invånare i staden fått erlægga allt sedan staden grundades. För dessa

”1: håller och löner (staden) skårstensfejaren, hwilken åhrligen fyra gånger ordinarie och extraordinarie offta, som påfordras warder, uthan någon särskilt wedergällning bör sota alle skårstenar i husen.

2: Så låter staden der af löna 2-ne uhrmakare, som ställer slagklockerne i Tornen och undehåller uhrwärken till Hans Ehrwyrldighets och alle Inwånares effterrättelse och nytta, hwad tiden lijder

3: Löner Staden tornwäktarne i begge Kyrkiornee, som wakaa för alles wåhlgång och gifwa teckn,när olycka å färde är, och således bör ankomma på allas betalning i gemehn

4: Wedmachthåller der af Wägarnе till och från Staden i proportion af den på Tompterne af ålder want waret, hwilket med lag och Förordningar pröfwat, som alle wele dem fahra och nyttia, och de resande jembwål böra i det fallet accomoderas, med annat mehra som för widlyffthighet gåås förbi.”

När bokhållaren vid Tyska kyrkan Matthias Schotte på samma sätt som biskopen ansåg sig orättvist beskattad fick han 22.12. 1716 ett lika snävt svar av magistraten, som utöver bakugnspengar, tomtören och sammanskott också uppräknar följande skatter Göteborgs invånare hade att betala: dragonprestationen, ”Kungliga contributioner och Egendomsbeskattningen å 2%”, båtsmanshåll, brandvaktsbetalning och inkvartering.

När jag försökte följa rotemästarnas upptagande av bakugns- och tomtöresavgifterna år från år, så visade det sig att man genom regelbundenheten i längdernas uppställning fick anvisning om hur tomterna växlade innehavare. Bakugnslängderna liksom efterföljande tomtöreslängder börjar alltid med rotens östligaste hus på gatans södra sida. Rotemästaren vek av mot söder vid tvärgatorna, gick över dessa vid nästa öst-västliga gata och vände tillbaka norrut till sin huvudgata, som han fortsatte till nästa tvärgata etc. På norra sidan av hans huvudgata gick han från väster till öster utan utvikningar.

Så långt var allt gott och väl för forskaren men utan numreringar av tomterna kom man ingen vart. Tomt- och bakugnslängderna liksom andra personlängder var länge onummerade och sedan tjänstemännen börjat numrera tomterna följde några år, då numreringen skiftade år från år. Om en tomt delades eller två sammanslogs, så påverkade detta numreringen följande år. Någon slags regelmässighet infördes 1720, vilket gör att göteborgsforskaren Gösta Bodman kunde rita kartor över stadens kvarter, där tomterna försågs med såväl numren år 1790 med dem de ägt år 1720. Dessa Bodmans kartor, som förvaras på Göteborgs stadsarkiv bildar uppenbarligen grundvalen för den ”Tabell utvisande 1790 års tomtnumrering jämförd med 1720 års”, som andre stadsingeniören A. Södergren har låtit åtfölja sin ”Beskrivning till Historiskt Kartverk över Göteborg uppritat för jubileumsutställningen i Göteborg 1923”. De Bodmanska kartorna är enligt vad jag kan se en grov förenkling av de ovan omtalade Carlbergiska kvarterskartorna, som också förvaras på Stadsarkivet och som också jag har begagnat mig av som underlag för de kvarterskartor jag uppgör för 1696, 1715, 1750 och 1790. Ev.tidigare kartor uppgöras i den mån säkra uppgifter finns. Tomrummet 1682-95 får man utfylla med hjälp av kunskaper erhållna i andra källor: uppuds-, intecknings-, fastelängder bouppteckningar, domböcker etc.

1715 har jag valt, därför det för detta år finns en på landsarkivet maskinutskriften skattningslängd för stadens tomter, hus och ågarnas lösöre, som gör att man kan få en bild av var de dyrbaraste, resp. minst värdefulla husen i Göteborg var belägna. 1786/1787 skedde ett slags i 1787 års tomtöreslängd redovisad fastlåsning av tomtnumreringen, vilket gör 1790 till ett lämpligt kartår, vilket också stadsingeniören Södergren fann, när

han sammanställde kartor till 300-års jubileumet.

För att få en så adekvat och fullständig bild som möjligt av tomtägarförskjutningarna har jag varit tvungen att för hand skriva av tomtlängderna för i stort sett vart femte år. I vissa fall har jag gjort tätare stickprov. Detta gäller främst Kvarnberget och Otterhällan, som var ”ofri mark”, underkastat fortifikationen. Invånarna där fick vara beredda på att när befästningsbehoven så krävde omedelbart lämna sina tomter. Något uppbud av tomterna skedde ytterst sällan inom dessa områden, helst som dessa tomter oftast var delade och därför förbjudna att uppbjuda.

Uppbudsbegreppet är icke känt av alla. När en tomt bytte ägare var köparen tvungen att ”uppbjuda” tomten tre gånger, så att bölds- och naborättsinnehavare skulle kunna bevaka sin rätt. Det fanns redan enligt Magnus Erikssons landslag fem sätt på vilket ”laga jordafång” kunde ske: ”Ett är arv, som lagligen ärvt är, det andra är byte, om lagligen bytt är, det tredje är köp, om lagligen köpt är det fjärde är gåva, om lagligen givet är, det femte är pantsatt jord, om den lagligen pantsatt är och panten stått för länge”. Vid alla dessa sätt att förvärva fast egendom skulle man lagfara sin rätt att besitta egendomen genom uppbud. Om vi som vanligt söker hjälp att finna förklaring till begreppen hos Nordisk Familjeboks gamla ”uggleupplaga”, så få vi veta följande: ”Nämnda överlåtelse skedde ursprungligen offentligen på tinget eller på rådstugan, efter föregående erbjudande ”uppbjudande” åt de bölds- eller lösningsberättigade att inom viss tid övertaga egendomen. Sedan överlåtelsens offentlighet inför domstolen upphört och i dess ställe kommit enskilt upprättade avtal blev det *förvärvaren* (köparen) och ej överlåtaren, som för att få lagfart måste låta fångeshandlingen (köpebrevet) i stadgad ordning vid domstolen uppvisas och uppbjuda egendomen.” 1734 års lag stadgar i Jordabalkens fjärde kapitel § 2 följande:

”Jord, hus och tomt i staden, som säljes, skal ock offentliga wid öppna dörar å Rådstufwu tre måndagar uppbjudas, fyra wekor emellan hwart upbud. Faller Helgedag in å upbudsdag; fullföljes upbud nästa måndag thereafter . Kommer ej klander å thet kiöp, inom tolf wekor ifrån tredje upbudet; ware thet då lagståndit och sedan friskilling gifwen är, skall thet med rättens fastebref bekräftas. Ej må fastebref utgifwas i staden, förr än säljaren sielf, eller genom fullmächtig, inför Rätten handstreckning giordt hafwer, och tillstått kiöpeskillingen betald wara. I fastebrefwet skal nämnas, huru många alnar then gård eller tomt är bred eller lång, så ock i hwilket qwarter och fierding, ock emellan hwilka gator och gränder then belägen är. Om skifte och gåfwo ware lag samma.

3 §: I alla upbud skall summan nämnas, för hwilken jord, hus eller tomt upbiudes”

Köpebrevet skulle offentligen uppläsas vid första uppbudet och intagas i lagfartsprotokollet. En förteckning över alla första gången beviljade uppbud skulle anslås på rättens dörr. Genom att böldsätten avskaffades förlorade uppbuden sin betydelse. De avskaffades i Sverige genom den kungliga förordningen om lagfart å fast egendom 16 juni 1875.

I samband med första uppbudet betalade köparen en avgift till staden kallad 30-penning. Uppbuden som enligt uppgift tillkännagavs även från predikstolarna beskrev alltså läget av gården och försäljningspriset. Stadsuppbuden omtalar oftast läget mellan två grannar, vilket ger värdefulla upplysningar för tre tomter samtidigt. Man hittar de äldsta redovisade i domböckerna, ibland i räkenskapsböckerna som en verifikation på huseköpspenningen. Sedan redovisades de liksom fastebreven i särskilda räkenskapsserier i likhet med andra ”småprotokoll” över intecknings- och förmynderskapsärenden. Även inteckningarna är naturligtvis värdefulla att känna till för stadsforskaren, som också kan behöva gå igenom auktions- och konkursprotokoll eftersom de ofta innehåller bouppteckningar och andra upplysningar.

Dr Maja Kjellin ansåg att 1600-talets längder genom sin svårlästhet hade bidragit till att man inte hade löst problemet med hur 28- och 16-rotarssystemen var konstruerade. Som professionell forskare sedan mer än 25 år har jag utan svårighet kunnat läsa dessa gamla längder. Jag såg det som min första uppgift att dechiffrera dessa Göteborgs äldsta rotesystem, så att jag t.ex. skulle kunna säga i vilken rote en tomt, som låg i en viss del av sjätte roten 1675 sades ligga 1660 eller vilken rote den tillhörde 1640. Jag förstod att jag funnit nyckeln till 28-rotarssystemet, när jag fann att de parallella gatstuparna öster om östra hamnen i tur och

ordning från Kungsgatan i söder till Spannmålgatan i norr bar numren 14 till 20. Både 28-rotars- och 16-rotarssystemen börjar i första kvarteret vid residenset och går i samma ring runt staden, så att 28:de, resp. 16:de rotarna kommer att ligga på andra sidan om Stora Hamnen mitt emot Residenset. Det vore naturligt att första och fjärde rotarna slutade vid Korsgatan men de slutar ett par tomter väster därom, vilket antyder att Korsgatan ursprungligen kan ha haft en annan dragning.

När jag funnit nycklarna till de båda äldsta rotesystemen kunde jag för en del tomter upprätta sammanhängande tomthistoria ända från 1637. Jag har emellertid inte gått längre fram i tiden än till de stora bränderna 1802 och 1804. Forskningsuppgifterna har varit orimligt många ändå och man måste ju se till att avsluta arbetet innan seniliteten gör sig påmint.

På Riksarkivet förvaras en mycket givande längd från 1676–77, en ”Förteckning på Göteborgs stads manskap, hus och tomter”, jämväl vars och ens hantering”. Den påminner starkt om Gustavi tomtöreslängder.

Den 22.10.1716 kungjordes av ”Kungl. Contributions Ränthemyt” att en avgift ”till upphandlingens förnöjelse”, alltså ett slags konsumtionsavgift, skulle betalas av rikets invånare. Magistraten i Göteborg utlyste den i ett brev 17.12. 1716 (Ba:25). Upphandlingsavgiften var ett slags skatt för konsumtion av mindre nödvändiga varor och redovisas i 1717 års huvudräkenskapsbok. Den drabbade endast en mindre del av göteborgarna men för att undersöka, vilka, som var betalningsskyldiga måste magistraten se till att hela befolkningen blev upptecknad. Förteckningarna är till nutida forskares glädje betydligt fylligare än de magra tomtöreslängderna. Man får av dem även hustrurnas namn, icke bara tomtägarnas, utan också de inneboendes. Man kan komplettera den med namnen, som inflyter i en tjänstefolkslängd i samma volym. Det är över huvud taget en nöjsam läsning. Man finner att ett förvånansvärt stort antal personer använde tobak och snustobak, vilket kostade 1 d smt om året. För bruk av värja fick man betala 2 d smt, för att använda kaffe, thé eller choklad lika mycket. Det när häpnadsväckande, hur många fruar, som av sina män förbjödos att använda sina gamla ”sletne” sidenklänningar men hur fräscha och användbara änkornas motsvarande plagg tycks ha varit.

Överkommissarien Börge Swart betalade för att få ”slijta uth de silfwerträsknappar, snören och litzor”, som han hade på gamla kläder 1 d smt. Att bruka häst till egna fordon för personligt bruk var avgiftsbelagt och dyrast av allt. Om jag minns rätt kostade det 100 d smt. ”Herr Rådman Hans Böker hafwer fuller wagn men brukar den intet oftare än när han åker till sin gård mutom staden och håller inga hästar i staden. Frun och dottren bruka inga sådana kläder hwarföre man bör Contribuera något, utan håller sig wid placatet.” Den tobaksrökande hattmakaren Christian Gieses hustru Maria Kock ”bar sletne och brukade Bordalouskiärp” som hon ”hädaneftere ey wille bruka, der något skulle betalas före”.

Genom en forskarvän Lennart Andersson Palm har jag fått anvisning på en källa till kunskap om 1700-talets göteborgare i ”Rikets Ständers arkiv”, Länshuvudböcker, Göteborgs och Bohus län, G 10, Riksarkivet. För tiden 1731–64 inflyter där ”Taxeringslängd öfwer Löhn och Betalningsafgiften samt Slottshielperne för Göteborg”, som ger namnet icke endast på tomtägarna utan också på inneboende som hyresgäster och gesäller, drängar och pigor (icke på hustrur och barn). Särskilt avkortningslängderna är givande.